



ХҒТАР 06.81.23
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-276-291>

Құрылыс бизнесіндегі экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі компоненттері

А.С. Алиев*¹ , Г.Д. Аманова¹ , К.Ж. Садуакасова¹ 

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: a.akezan@mail.ru, agd65@mail.ru, kunsulu_sz@mail.ru)

Аңдатпа. Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету оның табыстылығы маңызды аспект болып табылады. Мақаланың мақсаты - бухгалтерлік қамтамасыз етудің авторлық көзқарасын және құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөліктерін зерттеу. Бухгалтерлік-талдамалық қамтамасыз етуді пайдалану бизнестің құрылыстағы экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Мақалада бизнестің экономикалық қауіпсіздік деңгейін арттыру үшін бухгалтерлік және аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөліктері қарастырылады. Зерттеу әдістемесі ыңғайлы іріктеуге негізделген және ҚР бойынша Астана қаласын қамтиды. Астанада орналасқан құрылыстағы бизнесмендер есепті-талдаудағы экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде негізгі құрамдас бөліктердің пайдалылығына қатысты сапалы әзірленген сауалнама жасалды. Құрылыстағы бизнестің тек саны 46 ғана онлайн-платформа арқылы өз пікірлерін білдірді. Содан кейін деректер сипаттамалық статистика, корреляция және дисперсиондық талдау арқылы жүргізілді. Зерттеудің ерекшелігі экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикалық қамтамасыз ету бизнестегі бірнеше негізгі құрамдас бөліктерге айтарлықтай әсері барын көрсетті. Экономикалық қауіпсіздікті есепте қамтамасыз етудің негізгі компоненттері бизнесмендерге олардың басқарушылық шешім қабылдауда айтарлықтай көмектеседі. Бизнестегі экономикалық қауіпсіздік үдерісі экономикалық қауіпсіздіктің негізгі компоненттерімен тығыз байланысты. Талдаудың барлық дерлік мәндері 50 %-дан жоғары болды, ол экономикалық қауіпсіздікті есепке алу-аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі компоненттері арқылы берілген ақпарат, кәсіпкерлерге құрылыста пайдалы болғанын көрсетті. Зерттеу нәтижесі кәсіпкерлерді басқарудың негізделген шешімін қабылдауға бухгалтерлік және аналитикалық қамтамасыз етудегі ақпаратты пайдалануға итермелейді. Зерттеу Қазақстан Республикасының шектеулі аумағын ғана қамтыды, бизнес үшін экономикалық қауіпсіздік есептік-талдамалық қамтамасыз етудің пайдалылығының нақты сценарийін барынша анықтауға биімдедік.

Түйін сөздер: менеджмент, экономикалық қауіпсіздік, есеп, талдамалық қамтамасыздандыру, бақылау, құрылыстағы бизнес

Received 8.10.2024. Revised 12.03.2025. Accepted 07.02.2025. Available online 31.03.2025

Кіріспе

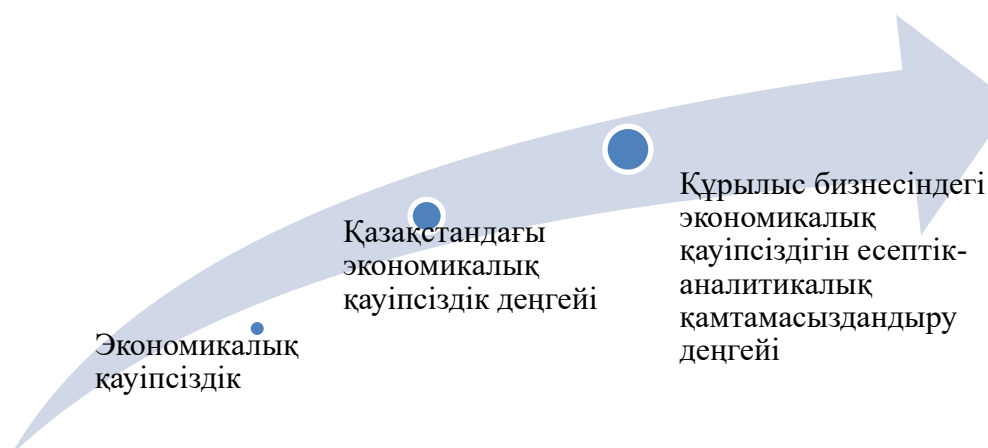
Нарықтың тұрақсыздығы мен өзгермелі қазіргі жағдайында кәсіпкерлер үшін оның ішінде құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есепті-талдамалық қамтамасыз ету басымдығы жоғары болып тұр [1]. Себебі құрылыстағы бизнесте тиісті шаралар мен стратегияларды іске асыру ол тәуекелдерді азайтуға және қызметтің тұрақтылығын қамтамасыз етуге көмектеседі [2]. Кәсіпорынның экономикалық қауіпсіздігі мен есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері бірнеше функционалды компоненттерден тұрады, олар әр нақты құрылыс бизнесі үшін бар қауіптердің сипатына байланысты әр түрлі басымдықтарға ие болуы мүмкін [3].

Бухгалтерлік-аналитикалық және қаржылық тұрақтылық экономикалық қауіпсіздіктің маңызды компоненттерінің бірі болып табылады. Компанияның есептік қаржысын ақша ағындарын, болжамды төлемдерді және шығындарын бақылауды пайдалана отырып басқару тиімді болуы керек [4].

Қаржылық тұрақтылық пен есептік-аналитиканы жағымсыз сыртқы факторлардан қорғаудан басқа, экономикалық қауіпсіздіктің басқа құрамдас бөліктерін де ескеру қажет. Оларға беделді басқару, ақпараттық қауіпсіздік, қызметкерлерді бара-бар басқару, инновацияларды дамыту және нарықтарды әртараптандыру енеді [5]. Осы компоненттердің әрқайсысы бизнесті сенімді экономикалық қорғауды қамтамасыз ету үшін назар аударуды және тиісті стратегияларды ұсынуды қажет етеді.

Құрылыстағы компаниялар макроэкономикалық ортадағы өзгерістерге, саяси тәуекелдерге, құқықтық өзгерістерге және олардың қызметіне теріс әсер етуі мүмкін басқа факторларға дайын болуы керек. Дағдарысқа қарсы әрекет ету, жоспарларын дайындау, сыртқы ортаны талдау және бақылау ықтимал тәуекелдерді болжауға және азайтуға көмектеседі [6].

Сондай-ақ, құрылыстағы бизнестің экономикалық қауіпсіздіктегі маңызды аспектісі ақпараттық қауіпсіздік болып табылады. Заманауи технологиялар құрылыстағы бизнеске көптеген мүмкіндіктер береді, бірақ олармен байланысты кейбір мәліметтердің бұзылуы, кибершабуылдар және басқа да ақпараттық қауіптермен байланысты белгілі бір ықпалды қауіпсіздік бар [7]. Қауіптер мен тәуекелдердің әсері кәсіпорынның қорғалу деңгейін, сондай-ақ, экономикалық қауіпсіздік ортасын бұзады, ол өз кезегінде бизнеске ғана емес, сонымен бірге оның қатысатын елдерінің де экономикалық қауіпсіздік деңгейінде есепті-аналитикасын қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерінен көрінеді. Қазақстанда экономикалық қауіпсіздік екі негізгі деңгейге бөлінеді (Сурет 1).



Сурет 1. ҚР экономикалық қауіпсіздік деңгейі

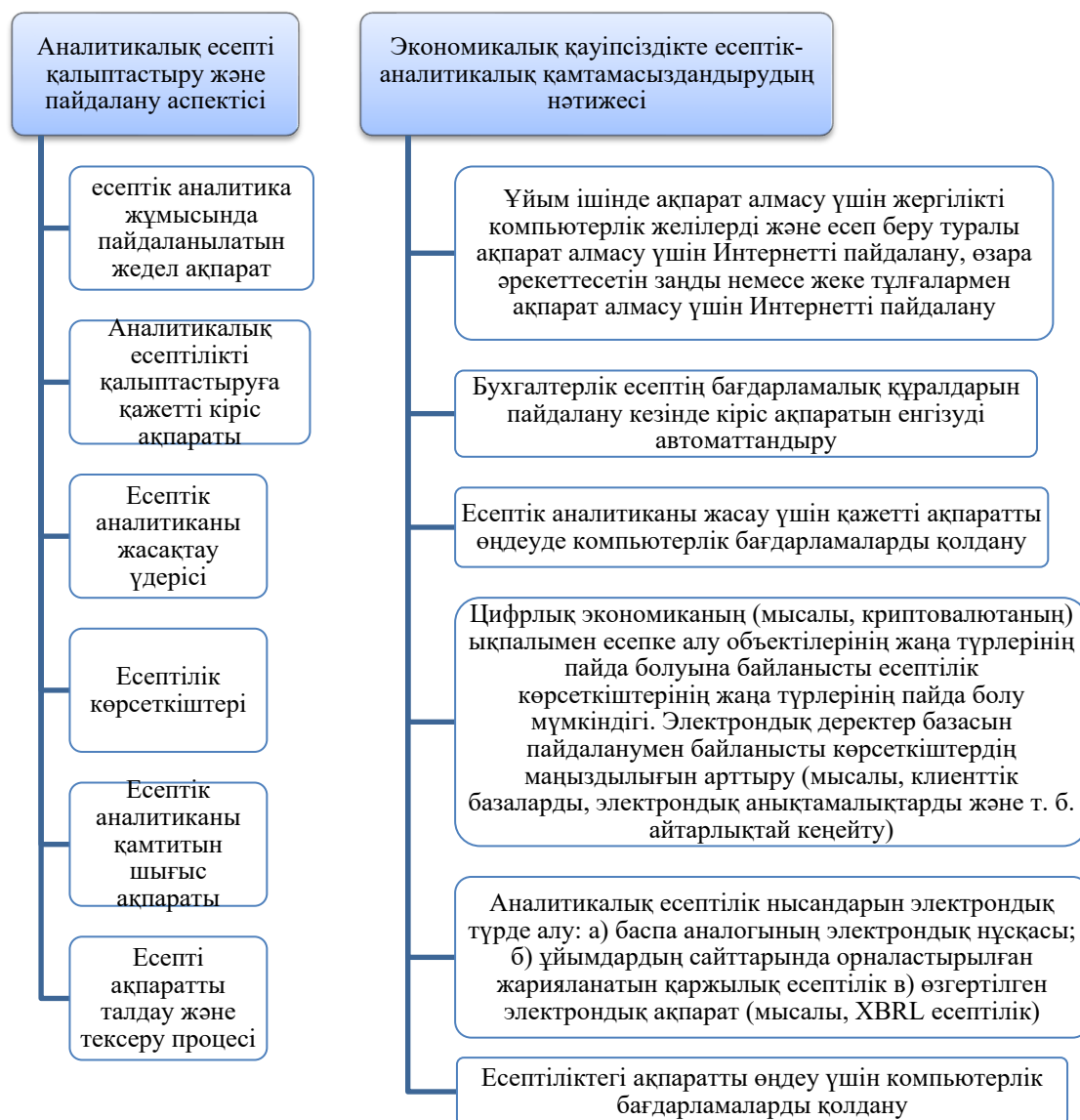
Ескерту: авторлар құрастырған.

Зерттеушілермен сурет 1 көрсетіліп құрастырылған үкімет бизнестің экономикалық қауіпсіздігін есепті-аналитикасын қамтамасыз етуді бақылауды жүзеге асырса, экономикалық қатынастарды криминализациялау деңгейін төмендетеді, экономика - әлеуметтік салада қолайлы жағдайлар жасайды, нарықтық инфрақұрылымды дамытуға ықпал етеді, ұлттық экономикаға қаржылық инвесторларды тартады. Құрылыстың өзі экономикалық қауіпсіздіктің есепті-аналитикалық қамтамасыз ету туралы айта отырып, құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есепті-талдамалық қамтамасыз етуде басымдығы жоғары жеке жүйесін әзірлеуге беріледі. Алайда, кәсіпорынның қауіпсіздік жүйесінің даралығын салыстырмалы саналады, өйткені бизнесте көптеген қауіпсіздік мәселелерін дербес шешу мүмкін емес және оларды шешу мемлекеттік деңгейде жүзеге асырылады [8]. Мемлекеттік деңгейде мемлекет кәсіпорындарының қаржы-аналитикалық қызметі үшін қолайлы орта қалыптастыратын саяси, макроэкономикалық және құқықтық мәселелер шешіледі.

Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есептік-аналитикамен қамтамасыз ету жүйелі тәсілді және экономикалық дүмпу тұрақты мониторингті талап ететін күрделі мақсат пен міндет болып табылады. Тәуекелдерді талдауға және толықтырулар мен өзгерістерге бейімделуге негізделген тиімді шаралар мен стратегияларды құру кәсіпкерге қазіргі құрылыс бизнесінде тұрақтылық пен үлкен көлемді табысқа жетуге көмектеседі.

Клиенттердің ақпараты мен база деректерін қорғау, жеке мәліметтерді өңдеу туралы заңның сақталуы, заманауи киберқауіпсіздік жүйелерін орнату құрылыс саласында ықтимал проблемалардың алдын алуға көмектеседі. Сонымен, құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігі тәуекелдерді басқаруды да қамтиды. Компаниялар тәуекелдерді талдау мен бағалауды жүргізуі, оларды азайту немесе жою стратегияларын жасақтауы және оларды жүзеге асырған кезде жасалатын жұмыстың жоспарлары болуы керек [9]. Тәуекелдерді басқару сақтандыру, құрылыстағы бизнесті әртараптандыру, білікті кеңесшілермен ынтымақтастық және басқа шараларды қамтиды. Тұтастай алғанда, құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін есепті-аналитикамен қамтамасыз ету кешенді тәсілді және нарықтағы қаржы-экономикалық жағдайды үнемі

бақылауды талап етеді [10]. Технология сонымен қатар қоғамдық компаниялардың ақпаратты тарату тәсілдерін өзгертеді. Экономиканы цифрландырудың осы ықпалдың маңызды аспектілерін ұсына отырып, ұйымдардың экономикалық қазіргі жағдайына құрамдас бөліктерінің нәтижесі, сурет 1 бейнеленген.



1 Сурет. Экономикалық қауіпсіздікке негізделген технологиялық өзгерістердің есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың нәтижесінің әсері

Ескерту: авторлық өңдеу

Бухгалтерлік есеп және аналитика саласындағы экономикалық қауіпсіздікке технологиялық өзгерістердің салдары көрсеткіштерді талдау арқылы анықталды. Компьютерлік техника мен коммуникация құралдары, сондай-ақ жалпы ақпараттандыру саласындағы орасан зор техникалық және технологиялық жетістіктердің арқасында

есептілікті дайындау кезінде пайдаланылатын жедел ақпаратпен алмасу мүмкіндіктері айтарлықтай өсті. Ұйым ішінде ақпарат алмасу үшін жергілікті компьютерлік желілерді пайдалану, сайттар мен бұлтты технологияларды пайдалана отырып, Интернет арқылы ақпарат алу және есеп беру, электрондық пошта арқылы ақпарат алмасу, әлеуметтік желілерді пайдалану және т.б. Аталған мүмкіндіктер ақпаратты өңдеу жылдамдығын арттыруға және ұйымдарды қажетті деректермен көп мөлшерде қамтамасыз етуге әкеледі.

Мақаланың мақсаты – авторлардың бухгалтерлік есепті жүргізуде құрылыстағы бизнесте экономикалық қауіпсіздігін есепті – аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерін зерделеу. Зерттеу мақсатының негізгі себебі – Қазақстан Республикасы дамушы экономиканың бірі болып табылады және құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздікті есептік

Әдебиетке шолу

Осы мақалада XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы классикалық және неоклассикалық мектептердің басым экономикалық ойларын зерттейді. Ол сондай-ақ нарықтық тетіктерді бекіту және мемлекеттің жұмыссыздыққа немесе бағаның төмендеуіне араласу ұстанымы сияқты экономикада туындайтын «көрінбейтін қол» мәселелерін шешеді[11].

Басым доктриналар мен теориялар 1929-1933 жылдардағы Ұлы депрессия мен жаһандық экономикалық дағдарыстан кейін байқалған кемшіліктерді көрсетті, олар Америка Құрама Штаттарында пайда болды және кейіннен жаһандық ауқымда таралды. Осы ілімдер мен теорияларды кейнсиандық теория мен монетаризм алмастырды, оған ақша-несие және фискалдық саясат саласындағы мемлекеттік реттеудің маңыздылығын атап өтуге болады. [12]. Ол кезде ұлттық қауіпсіздікке, қорғаныс өнеркәсібіне көп көңіл бөлінді, ал «экономикалық қауіпсіздік» терминінің өзі сол кезде әлі пайда болмады. Америка Құрама Штатында (АҚШ) «Ұлттық қауіпсіздік туралы» заң алғаш рет 1947 жылы қабылданғаннан кейін елдің экономикалық мүдделерін қорғау туралы әңгіме қозғалды. Қорғаныс және сыртқы саясаттан басқа экономикалық саясат мәселелері көтерілді. Сол Кеңес Одағында (КСРО) экономикалық қауіпсіздік мәселелері экономиканың жоспарлы құрылымына байланысты қарастырылмады. Термин 1990 жылдары қарастырылып бекітілген[13].

Қазақстан Республикасы – президенттік басқару формасы бар демократиялық, құқықтық, әлеуметтік, унитарлық, зайырлы мемлекет. Қазақстанда жеке және заңды тұлғалардың өмірлік маңызды мүдделерінің қорғалуын қамтамасыз ететін бизнестің экономикалық қауіпсіздік жүйесін құру қажеттілігін талап етеді. Құрылыстағы бизнесте экономикалық қауіпсіздік жүйесі – бұл жай-күйі заңды, өндірістік қатынастардың және ұйымдық байланыстардың, материалдық және зияткерлік ресурстар қамтамасыз етілген тұрақты жұмыс істеуін, қаржы-экономикалық жетістігі, қарқынды ғылыми-техникалық және әлеуметтік дамуы болып саналады [14]. Құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін есепке алу, аналитикалық қамтамасыз етудің негізгі құрамдас бөліктері, егер кейбір ғалымдардың пікірлері ескерілсе, осы тұжырымдаманы түсіндіру мүлдем басқаша болуы мүмкін [15]. Мәселе мынада, экономикалық қауіпсіздік

- бұл экономика, құқықтану, саясаттану сияқты әртүрлі ғылымдар және әлеуметтік ғылымдар түйіскен жерінде орналасқан жеткілікті кең ұғымды білдіреді. Дегенмен, ғалымдар мен зерттеушілер экономикалық қауіпсіздікті әртүрлі жолдармен анықтайды. Кәсіпорынды есеп-талдау процесімен бірге «экономикалық қауіпсіздік» ұғымын анықтауда көзқарастар мен екпіндердің маңыздылығы көрсетілген [16].

Шетелдік және отандық ғалымдар мен практиктердің ғылыми жарияланымдарының едәуір бөлігі бизнесте экономикалық қауіпсіздігінің оңтайлы есеп-талдау жағдайын және оны ақпараттық қамтамасыз ету сипаттамаларын негіздеуге арналған. Атап айтқанда, Абильдаев С.Т., Исакова Г.К., Амалбекова Г.Е., Джунусова Д.А. [7], экономикалық қауіпсіздікті бағалау моделін құруға тәуекелге бағытталған тәсілді қарастырады. Ferjencik M. [8] көрсеткіштерге негізделген тәсілге баса назар аударады, Amara T., Benelifa S. [11] пайда мен инвестицияға негізделген тәсілдің ізбасарлары, ал Adu-Gyamfi J., Chipwere K.Y.W. [14], ресурстық-функционалды тәсілді талап етеді. Өз кезегінде Chen J.Z. және басқалар [19] бухгалтерлік есеп, аналитика және экономикалық бағалау салаларында оңтайлы ақпараттық қамтамасыз ету ең тиімді әдістерін анықтау болып табылады. Нәтижесінде олардың ғылыми жетістіктері бухгалтерлік есеп аналитикасы мен қауіпсіздікті бағалау критерийлерін есептеу әдістемесі [9], салалық бағыты, қауіпсіздік шараларын жүзеге асыру бағыттары және т.б. ерекшеленетін тәсілдердің едәуір спектрінің пайда болуына (көбінесе қарама-қарсы) әкелді. Сонымен қатар, ұсынылған әдістемелерді жан-жақты бағалау олардың көпшілігі негізінен бизнес контекстіндегі экономикалық қауіпсіздік жағдайын бағалаудағы кәсіпорын қызметінің нәтижелеріне қатысты ең көне тарихи деректерге бағытталғанын көрсетеді.

Бизнестің қауіпсіздігін басқаруда бухгалтерлік қамтамасыз ету мәселелері Pylypenko O., Yurchenko O. [21], Kampani N. [22], Chen, J. [1], сондай – ақ, Akimova L.M. және өзгелер [15] еңбектерінде есептік-аналитикалық ақпаратты қалыптастыру жұмыстарына арналған. Олардың қосқан үлесі макроэкономикада құрылыстағы бизнестің қауіпсіздігін басқарудың есепті құрамдас бөлігі ретінде біріктіруге негіз қалайды. Алайда, құрылыс бизнесінде қауіпсіздікті басқару тұрғысынан операцияларды есепке алу қарастырылуы керек.

Оңтайлы басқару шешімін қабылдау арқылы экономикалық қауіпсіздікті басқаруға қаржылық, әкімшілік және салықтық есепте бизнесте бақыланатын фактілі параметрінің өзгеруін көрсететін көрсеткіштер жүйесін дайындау қажет. Оған құрылыс бизнесінде тұрақты өсуі мен экономикалық өркендеу ықтималдығын едәуір арттырады [16]. Айта кету керек, құрылыс ұйымының тұрақтылығын және тұрақты жұмысын зерттеуге құрылыс бизнесінің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін көрсеткіштердің шекті мәндерін анықтау қажет [17]. Экономикалық қауіпсіздіктің ажырамас бөлігі құрылыс бизнесінде қаржылық тұрақтылығын анықтайтын көрсеткіштер жиынтығы болып табылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің негізгі мақсаты – құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерін анықтау. Осы зерттеу ыңғайлы іріктеуге негізделген Астана қаласы таңдалды. Оны зерттеу үшін

іріктеу мөлшері алдын-ала анықталмаған, керісінше ол алынған жауаптар негізінде 73 бизнесті құрады, бірақ сауалнамадан 46 мәлімет қана жиналды. Зерттеуде бастапқы деректер қолданылып, сауалнама дайындалды және Астанада тұратын респонденттер арасында таратылып, он-лайн платформа арқылы таратылып, жинақталды. Сауалнама екі бөлікке бөлінген. Бірінші бөлімде респонденттер туралы демографиялық ақпаратқа қатысты және ол сауалнаманың қосымша бөлігі ретінде енгізілген. Сауалнаманың екінші бөлімі осы зерттеуді жүргізу үшін өте маңызды болды.

Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері туралы мәліметтерді жинау үшін 5 баллдық Лайкерт шкаласы қолданылды. Біріншіден, жиналған деректер SPSS нұсқасы және Кронбах Альфа (Cronbach Alpha) дұрыстығын тексеру бағдарламасының көмегімен жүргізілді [18]. Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктерін жеке анықтау үшін сипаттамалық статистика қолданылды. Гипотезалардың корреляциялық талдауының нәтижесін анықтау үшін көрсеткіштер мен статистикалық дисперсиялық талдау жасалды.

Шетелдік нормалар жаппай социологиялық сауалнамаларда қолданылатын және нәтижелері бойынша маңызды шешімдер қабылданатын сынақтардың Кронбахтың $\alpha \geq 0,8$ -ден кем болмауын көздейді.

Егер респонденттің сауалнама жауабында кездейсоқ компонент басым болса, яғни сұрақтарға жауап беру кезінде кездейсоқ шашырау пайда болса, онда масштаб сенімсіз болып саналады. Онда жалпы шкаланың дисперсиясы жеке мәселелердің дисперсияларының қосындысына тең, содан кейін Кронбахтың α мәні нөлге жақын.

Іс жүзінде ішкі консистенция бойынша сенімділік келесідей критерийлер [18] бойынша бағаланады 1 кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Шкаланың сенімділігін бағалау

$\alpha \geq 0,9$	масштаб өте жақсы;
$\alpha \geq 0,8$	шкала жақсы;
$\alpha \geq 0,7$	шкала қанағаттанарлық;
$\alpha \geq 0,6$	күмәнді шкала;
$\alpha < 0,5$	жарамсыз шкала;
Ескерту:сауалнамадан жиналған деректер	

Отандық нормалар үшін $\alpha \geq 0,7$ шкаласы сенімді болып саналады. Альфа-Кронбах 0-ден 1-ге дейінгі мәндерді қабылдайтын талдауда қолданылатын мәліметтердің сенімділігін тексеруге арналған танымал құрал. Зерттеуде сауалнамадан жиналған деректер негізінде құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігінің есептік-аналитиканың статистикасы, 2 кестеде көрсетілген.

Кесте 2. Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігінің есептік-аналитиканың жалпы позицияларының статистикасы

№	Көрсеткіш	N	Мәні	Стандартты ауытқуы
1	Есептік жүйе	46	3,91	0,762
2	Бюджеттеуді басқару жүйесі		4,41	0,595
3	Қарыздың аналитикалық жүйесі		3,95	0,719
4	Шығындарды басқаруда бақылау жүйесі		4,01	0,767
5	Жарамды N (тізім бойынша)			

Ескерту: сауалнамадан жиналған деректер негізінде есептелді

Альфа кронбахтың 0,70 мәні одан әрі талдау үшін қолайлы болып саналады, бірақ Кронбахтың Альфа таңдаулы мәні 0,80 және одан жоғары. Мұндай зерттеуде Кронбах Альфа тесті сауалнама арқылы жиналған мәліметтердің дұрыстығын тексеруде пайдаланады [18]. Оған 0,962 мән береді, яғни, одан әрі талдауға сұрақтарымызға сенімді жауап беретінін көрсетеді.

Сипаттамалық статистиканы қолдана отырып, деректерді талдағаннан кейін оған құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері пайдалы ақпарат көзі болып саналды, өйткені барлық мәндер төртке жақын немесе төрттен жоғарылау болды [18]. Сондай-ақ нөлдік гипотезамыз қабылданбады оның балама гипотезасы қабылданды. зерттеу гипотезасын тексеру үшін корреляциялық анализ қолданылды. Онда, құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыз етуде негізгі құрамдас бөліктері туралы мәлімет жинауда 5 баллдық Лайкерт шкала пайдаланды. Мұндағы 1 мәлімдемелер бизнестің экономикалық қауіпсіздігінде шешімдер қабылдау үшін мүлдем пайдалы емес екенін көрсетеді, ал 5 мәлімдемелер экономикалық қауіпсіздігінде шешімдер қабылдау кезінде ең пайдалы екенін 3 кесте көрсетеді.

Кесте 3. Құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитикалық корреляциондық анализ нәтижесі

Анализ		Негізделген басқару	Құрылыс бизнесі	Болашақ кірістерді	EPS болжау	Өтімділікті бағалау	Болашақ пайданы	Уақыт бойынша	Көрсеткіштерді басқа	Ұтымды шешім
Есептік жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,725	0,603	0,907	0,907	0,612	0,819	0,897	0,758	0,664
	Sig. (екі жақты)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46

Бюджетте- уді басқару жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,737	0,703	0,528	0,529	0,330	0,729	0,542	0,713	0,775
	Sig. (екі жақты)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46
Қарыздың аналитика- лық жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,732	0,780	0,572	0,573	0,961	0,578	0,611	0,629	0,676
	Sig. (екі жақты)	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46
Шығындар- ды басқару- да бақылау жүйесі	Пирсон корреляциясы	0,633	0,728	0,306	0,307	0,653	0,545	0,357	0,717	0,746
	Sig. (екі жақты)	0	0	0,08	0,09	0	0	0,02	0	0
	N	46	46	46	46	46	46	46	46	46

Ескерту: сауалнамадан жиналған деректер негізінде есептелді

Жоғарыда келтірілген кесте құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздігін есептік-аналитикалық қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері арасында оң корреляцияның жоғары дәрежесін (максималды жағдайларда) көрсетеді [19]. Корреляциялық талдаудың негізгі нәтижелері төменде келтірілген:

– Осы зерттеуде экономикалық қауіпсіздіктің бірінші құрамдас бөлігі есептік жүйесі болып табылады. Есептік жүйе шешім қабылдау критерийі оң корреляцияны көрсетті, және құрылыс бизнесінде экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитика арқылы болжауға көп көмектеседі.

– Бюджеттеуді басқару жүйесі зерттеудегі екінші маңызды ақпарат көзі ретінде алынды. Бизнесіте оны жоғарыдағы кестедегі корреляция мәнімен көрсетілген маңызды ақпарат көзі ретінде қарастырады және шешімдер қабылдау, инвестицияларын бақылау, нәтижелерді басқа компаниялармен салыстыру және ұтымды бюджетті жоспарлауға пайдаланады.

– Қарыздың аналитикалық жүйесі корреляциялық анализ нәтижелері оның дебиторлық және кредиторлық қарызына әсер етуін және оң корреляцияны көрсетті.

– Шығындарды басқаруда бақылау жүйесі зерттеудегі төртінші ақпарат көзі ретінде алынды, онда корреляциялық анализ нәтижесі оның оң корреляциясы бар екенін көрсетті. Корреляциялық талдаудан кейін, негізгі нәтижелермен қатар, зерттеу нөлдік зерттеу гипотезасы қабылданбағанын және оның баламалы гипотезасы қабылданғанын көрсетеді. Құрамдас бөліктер шешім қабылдауға айтарлықтай көмектеседі [20].

Нәтижелер мен талқылау

Талдаудың барлық дерлік мәндері 50%-дан жоғары болды, оны экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитиканы қамтамасыздандырудың негізгі құрамдас бөліктері арқылы берілген ақпарат бірнеше шешім қабылдауда пайдалы екенін 4 кесте көрсетті.

Кесте 4. Статистикалық дисперсиондық анализ нәтижесі

Ақпараттық мәліметтер	Квадрат қосындысы – SS	Еркіндік дәрежелерінің саны – d.f.	Орташа шаршы – MS	Мағынасын есептеу – F	Significance-маңыздылығы – Sig.
Бизнестер арасында		98,649	46	1,351	
Бизнестердің ішінде	Құрамдас бөліктер арасында	11,703	3	3,901	
	Қалдығы	50,297	219	0,230	
	Жиыны	62,0	222	0,279	
Барлығы		160,649	295	0,545	
Жалпы орташа мағынасы = 4,07					

Ескерту: сауалнамадан жиналған деректер негізінде есептелді

Дисперсиялық талдау сынағының нәтижесі «F» мәні 16,985 ал α «0,0» мәнінде екенін көрсетеді. Осы зерттеуде пайдаланылған деректердің жақсы сәйкестігін көрсетеді. Сонымен қатар, кестеде статистикалық дисперсиялық талдау тәуелсіз зерттеу айнымалыларының жалпы орташа мәні 4,07 көрсетті. Сонымен, зерттеу экономикалық қауіпсіздік есептік-аналитикалық қамтамасыз ету бойынша құрамдас бөліктері құрылыс бизнесіне пайдалы ақпарат бергенін көрсетеді. Сонымен, зерттеудің нөлдік гипотезасы қабылданбайды және баламалы гипотезасы қабылданды [18].

Қорытынды

Бухгалтерлік есеп пен аналитикалық қамтамасыз ету бизнестің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Онда экономикалық субъектілердің қаржылық-экономикалық қызметін есепке алуға және талдауға мүмкіндік беретін құралдар мен бағдарламалық шешімдер жүйесі. Жүргізілген зерттеу бизнесте экономикалық қауіпсіздіктің таза ашық оңтайлы маңыздылығын анықтай алды [21]. Респонденттердің жауаптары сауалнама арқылы ыңғайлы іріктеу әдісін қолдана отырып жинақталды. Зерттеуде экономикалық қауіпсіздіктің құрамдас бөліктері құрылыс бизнесіне пайдалы ақпарат бергенін көрсетеді. Зерттеу респонденттердің саны небәрі 46 бизнесті құрайды (Астана қаласын қамтыды). Егер Қазақстанның үлкен аумағын қамтыса және сауалнамаға көбірек жауап берсе, ол сенімдірек болады.

Зерттеуде талдау мен зерделеу нәтижесі респонденттерден алынған жауаптарға негізделген. Ол жауаптарын логикалық және сенімді түрде ұсынған жағдайда ғана нақты сценарийді көрсетеді. Осылайша, бухгалтерлік және аналитикалық қамтамасыз ету бизнесті қаржылық басқару жүйесінің ажырамас бөлігі болып табылады және оның экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Ол ықтимал қаржылық тәуекелдерді анықтауға және алдын алуға, алаяқтық пен қателерді жинау

мүмкіндігін азайтуға көмектеседі және шешім қабылдау және жоспарлардың орындалуын бақылау үшін қажетті ақпаратты береді. Бизнесітегі экономикалық қауіпсіздікке ұсынылатын ақпараттың сапасын және ұйымда есептік аналитикада негізделген құрамдас бөліктерін ХҚЕС сәйкес орындалуын одан әрі келесі зерттеулерде қаралады.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы, осы зерттеудің авторлары мүдделер қақтығысына тап болмады.

Мақала жеке қаражат есебінен жазылды, авторларда мүдделер қайшылығы жоқ.

Авторлық жарналар

Концептуализация және теория: АА; зерттеу дизайны: АГ; деректерді жинау: СК; талдау және түсіндіру: АГ; жазу жобасын дайындау: АА; қадағалау: СК; мақаланы түзету: АА; мақаланы түзету және түпкілікті мақұлдау: АГ. Барлық авторлар пабты оқып, онымен келіскен – қолжазбаның жылтыр нұсқасы.

Әдебиеттер тізімі

1. Сатыбалдин А.А., Темирова Г.Қ., Жунисбекова Т.А. Продовольственная безопасность Казахстана: состояние и возможности // Economy: strategy and practice. -2020.-15(2) - С.11-20.
2. Barczyk J., Musiał W., and Žukovskis J. The barriers and opportunities to the development of small business in rural areas // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. -2019. -№ 41(1). -P.114-126. <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>
3. Булхаирова Ж., Примбетова Ч., Косымбаева Ш. Продовольственная безопасность Казахстана на современном этапе развития // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. -2023. -(1). -С.82-95. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-82-95>
4. Margalit Y. Economic insecurity and causes of populism reviewed // Journal of Economic Perspectives. -2019. -33(4). -P.152-170
5. Rodchenko S., Govorukha K. Corruption as a threat to the economic security of the national economy // Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy. -2020. -3.-P.36-42
6. Uddin I., Rahman K.U. Impact of corruption, unemployment and inflation on economic growth evidence from developing countries // Quality and Quantity. -2023. -57(3). -P. 2759-2779
7. Абиьлдаев С.Т, Искакова Г.К., Амалбекова Г.Е., Джунусова Д.А. Оценка экономической безопасности экспорта сельскохозяйственной продукции Казахстана // Экономика: стратегия и практика. -2023. -18(3). -С.157-173. DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-157-173>
8. Ferjencik M. Practical safety management for small or medium enterprises // Journal of Loss Prevention in the Process Industries. -2020. -68. -104281. <https://doi.org/10.1016/j.jlp.2020.104281>
9. Pan W.T, Zhuang M.E, Zhou Y.Y, Yang J.J. Research on sustainable development and efficiency of China's EAgriculture based on a data envelopment analysis-Malmquist model // Technological Forecasting and Social Change. -2021. -162. -120298. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120298>
10. Nair T. Gender and economic security in southeast Asia // Asian Journal of Comparative Politics. -2022. - 7(1). -P. 29-44. DOI: <https://doi.org/10.1177/20578911211038284>
11. Amara T., Benelifa S. The impact of external and internal factors on the management accounting practices // International Journal of Finance and Accounting. -2017. -2. -P.46-58

12. Arsawan I. W. E., Koval V., Rajiani I., Rustiarini N. W., Supartha W. G., Suryantini N.P.S. Leveraging knowledge sharing and innovation culture into SMEs sustainable competitive advantage // International Journal of Productivity and Performance Management. -2020. -№2 (71). -P.405-428. DOI: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-04-2020-0192>
13. Ingram K., Nitsenko V. Comparative analysis of public management models // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. -2021 -4. -P.122—127. DOI: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-4/122>
14. Adu-Gyamfi J., Chipwere K.Y.W. The Impact of Management Accounting Practices on the Performance of Manufacturing Firms: An Empirical Evidence from Ghana // Research Journal of Finance and Accounting. -2020. – 20. –P.100- 113
15. Akimova, Liudmyla M. and Litvinova, Iryna F. and Ilchenko, Hanna O. and Pomaza-Ponomarenko, Alina L. and Yemets, Olha I., The Negative Impact of Corruption on the Economic Security of States // International Journal of Management. -2020. -11(5). –P.1058-1071. <https://ssrn.com/abstract=3632656>
16. Cuzdriorean D.D. The use of management accounting practices by Romanian small and medium-sized enterprises: A field study // Journal of Accounting and Management Information Systems. -2017. – 2. -P.291-312
17. Pham D.H., Dao T.H., & Bui T.D. The Impact of Contingency Factors on Management Accounting Practices in Vietnam // The Journal of Asian Finance, Economics, and Business. -2020. – 8. – P.77-85
18. Митина О.В. Альфа Кронбаха: когда и зачем ее считать // Современная психодиагностика России. Преодоление кризиса: сборник материалов III Всероссийской конференции: в 2 т. / редколлегия: Н.А. Батурин (отв. ред.) и др. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2015. Т.1. С. 232-240.
19. Chen J. Z. et al. Do firms that have a common signing auditor exhibit higher earnings comparability? // The Accounting Review. – 2020. – Т. 95. – №. 3. – С. 115-143.
20. McMullin, J. L., & Schonberger, B. (2020). Entropy-balanced accruals. Review of Accounting Studies, 25(1), 84–119.
21. Amanova G.D., Akimova B.Zh., Saparbaeva S.S. Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan // Journal Rivista di studi sulla sostenibilita. 1 suppl. -2023. –P. 65-81. DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005

А.С. Алиев^{*1}, Г.Д. Аманова², К.Ж. Садуакасова³

^{1,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Основные составляющие учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности в строительном бизнесе

Аннотация. В данной статье исследуется авторский подход к бухгалтерскому сопровождению и основные составляющие учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности строительного бизнеса. Цель статьи – осветить авторское видение, как бухгалтерская поддержка может помочь сделать строительный бизнес более финансово обеспеченным. Использование учетно-аналитического обеспечения определено как ключевой инструмент обеспечения

экономической безопасности бизнеса в строительстве. В статье рассмотрены основные составляющие учетно-аналитического обеспечения повышения уровня экономической безопасности бизнеса. Методология исследования использовала удобный подход отбора и была ориентирована на город Астана в Республике Казахстан. Был проведен опрос среди предпринимателей в сфере строительства, расположенных в Астане, чтобы выяснить полезность основных компонентов в обеспечении экономической безопасности при анализе отчетности. Только 46 строительных бизнеса выразили свое мнение через онлайн-платформу. Затем данные были проанализированы с использованием описательной статистики, корреляции и дисперсионного анализа. Отличительной особенностью исследования является акцент на ключевой роли вычислительной и аналитической поддержки в экономической безопасности различных бизнес-компонентов. Выводы, подчеркивают существенное влияние обеспечения экономической безопасности на принятие деловых решений, подчеркивая его важную роль в формировании стратегий управления. Сложная взаимосвязь между экономической безопасностью и ее различными компонентами в бизнес-контекстах является ключевым моментом исследования. Значения анализа были преимущественно выше 50%, что указывает на то, что информация, полученная из компонентов учетно-аналитического обеспечения экономической безопасности, оказалась полезной для предпринимателей в строительном секторе. Результаты исследования побуждают предпринимателей использовать информацию бухгалтерского учета и аналитической поддержки при принятии обоснованных управленческих решений. Следует отметить, что объем исследования был ограничен Республикой Казахстан, и был максимально определен сценарий реальной рентабельности расчета экономической безопасности и аналитического обеспечения бизнеса.

Ключевые слова: менеджмент, экономическая безопасность, учетно-аналитическое обеспечение, учет, контроль, бизнес в строительстве

A.S. Aliyev^{*1}, G.D. Amanova², K.Zh. Saduakasova³

1,3Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan

The main components of calculation and analytical support of economic security in construction business

Annotation. Economic security of a business is an important aspect of its successful functioning. Purpose of the article is to highlight the author's vision of accounting and the main components of accounting and analytical support for economic security of the construction business. Use of accounting and analytical support is an important tool for ensuring the economic security of business construction. Article discusses the main components of accounting and analytical support for improving the level of economic security of a business. Research methodology is based on a convenient sample and covers only city of Astana. Businessmen in construction living in Astana were provided with well-developed questionnaire regarding the usefulness main components for ensuring economic security in accounting and analysis. Only 46 construction businesses expressed their opinion through online platform. Data is then analyzed using descriptive statistics, correlation, and analysis variance. Originality of study found

that accounting and analytical support for economic security has a significant impact on several major components business. Main components of accounting and analytical support for economic security significantly help businessmen in making decisions regarding their investments. Study showed that process of economic security in business was closely related to main components of economic security. Almost all analysis values were above 50%, which indicated that information provided through main components of accounting and analytical support for economic security was useful to businessmen construction when making several decisions result study will encourage businessmen to use information contained accounting and analytical support to make an informed management decision. An attempt has been made to identify a real scenario usefulness accounting and analytical provision of economic security for business, as if study covered only a limited territory Republic of Kazakhstan.

Keywords: management, economic security, accounting and analytical support, accounting, control, business in construction

References

1. Satybaldin A.A., Temirova G.K., Zhunisbekova T.A. Prodovol'stvennaja bezopasnost' Kazahstana: sostojanie i vozmozhnosti [Food security of Kazakhstan: state and opportunities]. // Ehkonomika: strategiya i praktika [Economy: strategy and practice], 15(2).11-20.(2020). [In Russian]
2. Barczyk J., Musiał W., and Žukovskis J. The barriers and opportunities to the development of small business in rural areas // Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development, № 41(1). 114-126 (2019). <https://doi.org/10.15544/mts.2019.11>
3. Bulkhairova Zh., Primbetova Ch., Kosymbaeva Sh. Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazahstana na sovremennom ehtape razvitiya [Food security of Kazakhstan at the present stage of development] // Ehkonomicheskaya seriya Vestnika ENU im. L.N. Gumileva [The economic series of the Bulletin of the L.N. Gumilev ENU], (1). 82–95 (2023) DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-1-82-95> [In Russian]
4. Margalit Y. Economic insecurity and causes of populism reviewed // Journal of Economic Perspectives, 33(4). 152-170 (2019)
5. Rodchenko S., Govorukha K. Corruption as a threat to the economic security of the national economy // Taurian Scientific Bulletin. Series: Economy, 3. 36-42(2020)
6. Uddin I. and Rahman K. U. Impact of corruption, unemployment and inflation on economic growth evidence from developing countries // Quality and Quantity, 57(3). 2759-2779 (2023)
7. Abil'daev S.T., Iskakova G.K., Amalbekova G.E., Dzhunusova D.A. Otsenka ehkonomicheskoi bezopasnosti ehksporta sel'skokhozyaistvennoi produktsii Kazahstana [Assessment of economic security of agricultural exports of Kazakhstan] // Ehkonomika: strategiya i praktika [Economics: strategy and practice], 18(3). 157-173 (2023).) DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-3-157-173>[In Russian]
8. Ferjencik M. Practical safety management for small or medium enterprises // Journal of Loss Prevention in the Process Industries, 68. 104281 (2020).) DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jlp.2020.104281>
9. Pan W.T., Zhuang M.E., Zhou Y.Y., and Yang J.J. Research on sustainable development and efficiency of China's EAgriculture based on a data envelopment analysis-Malmquist model // Technological Forecasting and Social Change, 162. 120298 (2021).) DOI: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120298>

10. Nair T. Gender and economic security in southeast Asia // Asian Journal of Comparative Politics, 7(1). 29-44 (2020). DOI: <https://doi.org/10.1177/20578911211038284>
11. Amara T., Benelifa S. The impact of external and internal factors on the management accounting practices // International Journal of Finance and Accounting, 2. 46-58 (2017)
12. Arsawan I. W. E., Koval V., Rajiani I., Rustiarini N. W., Supartha W. G., Suryantini N.P.S. Leveraging knowledge sharing and innovation culture into SMEs sustainable competitive advantage // International Journal of Productivity and Performance Management, №2 (71). 405-428. (2020) <https://doi.org/10.1108/IJPPM-04-2020-0192>
13. Ingram K., Nitsenko V. Comparative analysis of public management models // Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 4. 122—127. (2021) <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-4/122>
14. Adu-Gyamfi J., Chipwere K.Y.W. The Impact of Management Accounting Practices on the Performance of Manufacturing Firms: An Empirical Evidence from Ghana // Research Journal of Finance and Accounting, 20. 100- 113 (2020)
15. Akimova L. M., Litvinova I. F., Ilchenko H.O., Pomaza-Ponomarenko A. L., Yemets O. I. The negative impact of corruption on the economic security of states // International Journal of Management, 11(5). (2020).
16. Cuzdriorean D.D. The use of management accounting practices by Romanian small and medium-sized enterprises: A field study // Journal of Accounting and Management Information Systems, 2. 291-312 (2017)
17. Pham D.H., Dao T.H., & Bui T.D. The Impact of Contingency Factors on Management Accounting Practices in Vietnam // The Journal of Asian Finance, Economics, and Business, 8. 77-85 (2020)
18. Mitina O.V. Kronbach's Alpha: when and why to count it // Modern psychodiagnostics of Russia. Overcoming the crisis: a collection of materials of the III All-Russian Conference: in 2 volumes / Editorial Board: N.A. Baturin (ed.) and others - Chelyabinsk: SUSU Publishing Center, 2015. Vol. 1. pp. 232-240. [in Russian]
19. Chen J. Z. et al. Do firms that have a common signing auditor exhibit higher earnings comparability? // The Accounting Review. – 2020. – T. 95. – №. 3. – С. 115-143.
20. McMullin, J. L., & Schonberger, B. (2020). Entropy-balanced accruals. Review of Accounting Studies, 25(1), 84–119.
21. Amanova G.D., Akimova B.Zh., Saparbaeva S.S. Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan // Journal Rivista di studi sulla sostenibilita, 1 suppl. 65-81 (2023). DOI: 10.3280/RISS2023-001-S1005

Авторлар туралы мәліметтер:

Алиев А.С. – автор-корреспондент, PhD докторант кафедрасы учет и анализ ЕНУ им Л.Н.Гумилева, Сатбаев көш. 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Аманова Г.Д. – к.э.н., асоц профессор заведующая кафедрой «Учет и анализ», ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Сатбаев көш. 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Садуакасова К.Ж. – к.э.н., и.о.доцент кафедрасы учет и анализ ЕНУ им Л.Н.Гумилева, Сатбаев көш. 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Алиев А.С. – хат-хабар авторы, есеп және талдау кафедрасының PhD докторанты, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ул. Сәтбаева көш., 2, 01000 Астана, Қазақстан.

Аманова Г.Д. – есеп және талдау кафедрасының кафедра меңгерушісі, э.ғ.к., қауымдасқан профессор, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ул. Сәтбаева көш., 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Садуакасова К.Ж. – э.ғ.к., есеп және талдау кафедрасының доцент м.а. Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ул. Сәтбаева көш., 2, 01000, Астана, Қазақстан.

Aliyev A.S. – The corresponding author, PhD doctoral of the Department of Accounting and analysis L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satbaev street, 2, 01000, Astana, Kazakhstan.

Amanova G.D. – head of the Department of Accounting and analysis, candidate of Economic Sciences, Associate Professor L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satbaev street, 2, 01000, Astana, Kazakhstan.

Saduakasova K.Zh. – candidate of Economic Sciences, acting associate professor of the Department of accounting and analysis L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satbaev street, 2, 01000, Astana, Kazakhstan.



Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).